
เอกสารประกอบการอบรม

“พระสงฆ์กับการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม”

ดร.วิโรฒ ศรีสุโร

รองคณบดีฝ่ายวิจัย

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์

มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ในสังคมอดีต นอกจากวังแล้ววัด นับเป็นปูชนียสถานที่มีความสำคัญต่อการศิลปวัฒนธรรม และจารีตประเพณีมานับเนิ่นนาน งานหัตถศิลป์เกือบทุกแขนงมาจากสกุลช่างในวัด พระนอกจากจะขึ้นทางจิตวิญญาณแล้ว ยังเป็นครูช่างไปพร้อมๆกันกับเป็นนักการศึกษาในสรรพวิทยาการ จนตราปัจจุบันระบบในสังคมเปลี่ยนไป การศึกษาถูกดึงไปจากวัด ประชาชนจึงเริ่มห่างวัดออกไปทุกขณะ ในเมืองใหญ่วัดมีความสัมพันธ์กับประชาชนเฉพาะในงานนักขัตฤกษ์หรืองานพิธีกรรมและงานศพเท่านั้น

พระสงฆ์ในภาคอีสานได้มีบทบาทสร้างสรรค์และจรรโลงศิลปวัฒนธรรมควบคู่มา กับสังคมโดยตลอด ในด้านศิลปะ ซึ่งเป็นรูปธรรมมองเห็นได้ชัดเจนนั้น ในช่วง 5 ทศวรรษที่ผ่านมา สกุลช่างที่สำคัญและรู้จักกันอย่างแพร่หลายในภาคอีสาน ก็คือ สกุลช่างพระครูวิโรจน์รัตโนบล (ญาท่านดีโสด) แห่งวัดทุ่งศรีเมือง จ.อุบลราชธานี ได้อบรมสั่งสอนพระเณรในทางงานช่างพื้นถิ่นอีสาน จนปรากฏลูกศิษย์ลูกหามากมาย อาทิ

- คุณตาโพธิ์ สงศรี ผู้ได้ฟื้นฟูประเพณีการไหลเรือไฟของเมืองอุบล ขึ้นมาใหม่ คุณตาเป็นศิษย์รุ่นแรกของท่านพระครูวิโรจน์ฯ สมัยเมื่อคุณตายังเป็นสามเณร (พ.ศ. 2444) ได้มีโอกาสติดตามท่านพระครูฯไปบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม บัดนี้คุณตาได้ถึงแก่กรรมแล้ว

- คุณพ่อ ดร.คำหมา แสงงาม ศิลปินแห่งชาติสาขาทัศนศิลป์ (ถึงแก่กรรม 2533) ถิ่นพำนักอยู่บ้านขมิ้น อ.ธวัชบุรี จ.ร้อยเอ็ด เดิมท่านเป็นชาวบ้านชีทวน อ.เขื่องใน จ.อุบลราชธานี ท่านเป็นศิษย์ของพระครูวิโรจน์ฯ ที่มีผลงานมากมายที่สุด มีตั้งแต่ออกแบบลิ่ม, ชุ่มประตู่, ลวดลายปูนปั้นประดับ, ลายหีบศพ, ฐูปแต้ม (บนผนังสิมวัดเหนือ อ.เมือง จ.ร้อยเอ็ด) และที่สำคัญคือ ท่านกหัสดิสังค์ ในงานศพเจ้านายผู้ใหญ่และพระเถระผู้มีคุณวิเศษเป็นที่เคารพนับถือของมวลชน

- คุณพ่อ สิ้นธุ์ พึ่งสุข (อายุ 81 ปี ยังมีชีวิตอยู่) นับเป็นลูกศิษย์รุ่นสุดท้ายของสำนักช่างวัดทุ่งศรีเมือง มีถิ่นพำนักปัจจุบันที่อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ผลงานของท่านมีไม่มากนัก แต่ก็ยังคงได้ทำนกหัสดีลิงค์ด้วยเช่นกัน

ตัวอย่างที่ยกมานี้ เพื่อสนับสนุนว่า พระสงฆ์ในอดีตนั้นได้ทำหน้าที่ในทางช่างและสั่งสอนสาธุศิษย์ มาโดยตลอด เรียกได้ว่า นอกจากจะเป็นการสร้างสรรค์แล้วยังเป็นการ อนุรักษ์ สกulptural งามเอาไว้เพื่อการสืบต่ออย่างรู้คุณค่าด้วยเช่นกัน

เหตุใดปัจจุบันพระสงฆ์จึงขาดจิตสำนึกในการอนุรักษ์

จากข่าวปรากฏในหน้าหนังสือพิมพ์ มีวัดหนึ่งในบางกอก เจ้าอาวาสสั่งทุบองค์พระประธานเพื่อสร้างโบสถ์ใหม่ ในรูปเห็นเศียรพระพุทธรูปปลั่งดกอยู่อย่างน่าเอ็นดูจนใจแก่พุทธศาสนิก เป็นยิ่งนัก แม้แต่ในภาคอีสานเราเองก็ดี ยังปรากฏการทำลายรื้อถอน ศาสนาคารที่มีคุณค่าทางศิลปกรรมอยู่เนืองๆ ซึ่งการกระทำนั้นๆ ย่อมบ่งบอกถึงความไม่เข้าใจในมรดกทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นภูมิปัญญาอันยิ่งใหญ่ของบรรพบุรุษ เหตุการณ์เหล่านี้จะเกิดขึ้นจากสาเหตุ ดังนี้

- (1) ขาดการศึกษาค้นคว้าให้เข้าใจคุณค่าของศิลปกรรมในแขนงนั้นๆ
- (2) ถือลัทธิเอาอย่างนิยมการลอกเลียนมากกว่าอนุรักษ์ของเดิม
- (3) ไม่เข้าใจคำว่า “เอกลักษณ์” ของศิลปะประจำถิ่น
- (4) มีทุนทรัพย์มาก จึงตัดสินใจได้เร็ว เข้าลักษณะ “มีศรัทธา แต่ขาดปัญญา”

ดังนั้นจึงเกิดจากการรื้อถอนศาสนาคารขึ้นมากมายในช่วง 2-3 ทศวรรษมานี้ ขอยกตัวอย่าง “สิม” ซึ่งนับได้ว่าเป็นศิลปะสถาปัตยกรรมที่ทรงคุณค่าของอีสาน อันบ่งบอกถึงเอกลักษณ์สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น ได้อย่างเต็มเปี่ยม ก็มีวายเป็นที่ถูกทำลายโดยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ จนสูญหายไปอย่างน่าเสียดาย ทำให้ลูกหลานหมดโอกาสได้ศึกษาค้นคว้าถึงคุณค่าสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นไปอย่างน่าเศร้าใจยิ่งนัก

วิธีแก้ไขการทำลายศิลปวัฒนธรรมพื้นถิ่น

ต้องเน้น การศึกษา ให้รู้คุณค่ามาอันดับแรก ศิลปะวัฒนธรรมอีสานมีหลายอย่างถูกบิดเบือนไปเพื่อการขายในวัฒนธรรมของการท่องเที่ยว ในยุคโลกาภิวัตน์ จึงทำให้ขาดความขลัง และศักดิ์สิทธิ์ ศิลปะวัฒนธรรมบางอย่างถูกกำหนดและครอบงำมาจากเมืองหลวง จนทำให้ขาดความเป็นตัวของตัวเอง ดังเช่น รูปแบบของอาคารที่เป็นสถานที่ราชการ, ศาลหลักเมือง ไปตลอดจนถึง โบสถ์ หรือ สิม สำเร็จรูป (สิมโหล) จึงเห็นควรต้องรณรงค์ เพื่อหาสิ่งถูกต้องในทางศิลปะ วัฒนธรรมสำหรับอีสานขึ้นมาโดยเร่งด่วน ซึ่งพอจะประมวลอยู่ในหัวข้อกว้าง ๆ ได้ ดังนี้

- (ก) การประยุกต์พิธีกรรมและความเชื่อของอีสานเพื่อรับใช้วิถีชีวิตในสังคมใหม่
- (ข) ประยุกต์ศิลปกรรมในทุกแขนงให้สะท้อนเพื่อบ่งบอกพฤติกรรมของชุมชนในปัจจุบัน

ใน 2 หัวข้อนี้ เราสามารถประยุกต์ทั้ง นามธรรม และ รูปธรรม ของศิลปวัฒนธรรมอีสานให้หันมารับใช้ได้ค่อนข้างมีสาระ พร้อมกันทั้ง เนื้อหา และ รูปแบบ โดยใช้หลัก “ เอาศิลปะ วัฒนธรรมนำการพัฒนา ” จึงจะแก้ไขวิกฤตทางวัฒนธรรมได้ โดยไม่ต้องตั้งเป็นปรีณรงค์วัฒนธรรมไทยเหมือนเช่นที่รัฐบาลได้กระทำอยู่ในปัจจุบันนี้

ดร.วิโรฒ ศรีสุโร
รองคณบดีฝ่ายวิจัย
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยขอนแก่น
โทร. 043-242389

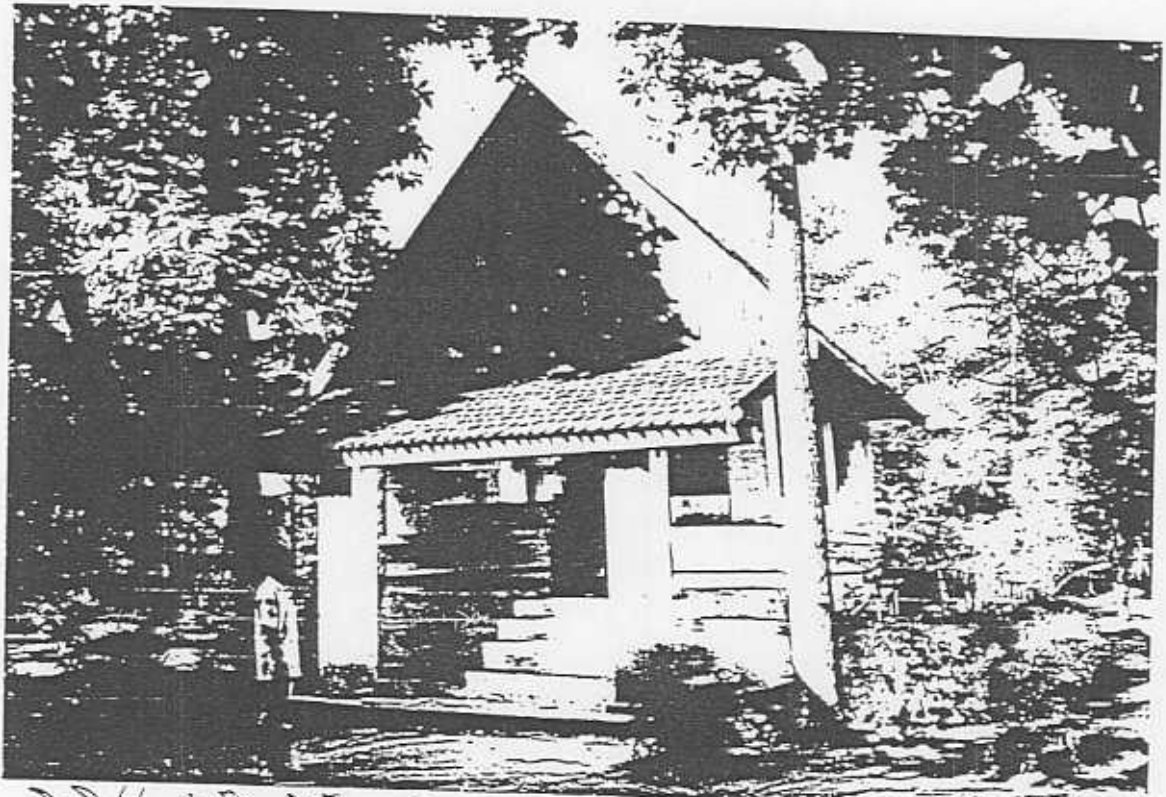
ก. ศาสนาคาร หมายถึง โบสถ์ (สิม), วิหาร (อาสาม), ศาลาการเปรียญ (หอแจก), หอไตร, หอโฆง-กลอง-ระฆัง และกุฏิ ตลอดจนไปถึงธาตุและพระธาตุต่างๆ เป็นต้น

5. เพราะมีเงิน มีทรัพยากร แต่ละคน จึงมองเห็นการลอกเลียนดีกว่าการรักษาเอกลักษณ์
ซึ่งเป็นภูมิปัญญาแต่ดั้งเดิมจากบรรพบุรุษ

ก.1 : ลิมบริ่ง หมายถึง ลิมที่ไม่ทาบงัดนิมิตคิด นิยมปิดทึบเฉพาะด้านหลังพระประธาน (ด้านลงชื่อ) แปลรูป 4 เหลี่ยมผืนผ้า ยาวส่วนมากนิยม 3 ช่วงเสา ส่วนกว้าง 1 ช่วงเสา หักอีก 3 ด้าน เบ็ดโค้ง ด้านข้างพระประธานมักนิยมก่ออิฐสูงขึ้นเป็นชั้นบันไดบาทพระประธาน ด้านทางเข้ามัทธานุภาพระตู ทำเพียงแต่เจาะช่องกำแพงระเบียบ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของฐานเอวชั้นที่ก่อสูงขึ้นมา เป็นแนวกำแพง หลังคาเป็นจั่วขึ้นเดียวเรือ 2 ชั้น มักทำปีกเกยแทนกันเสาดตลอดทั้ง 4 ด้าน เครื่องมุงเดิม ไม้แป้นเกล็ด (กระเบื้องไม้) การตกแต่งมีโหง่ (ช่อฟ้า), ลายของ, ทางหงส์, หน้าบันทำเป็นลายท้าว, บางหลังมีช่อฟ้า (ปราสาท) อยู่กลางสันหลังคาด้านบน ส่วนคันทวยนั้นแนวค่อนนิยมเข้ามาชิดกับลิมบริ่งแท้ (ดังรูป)

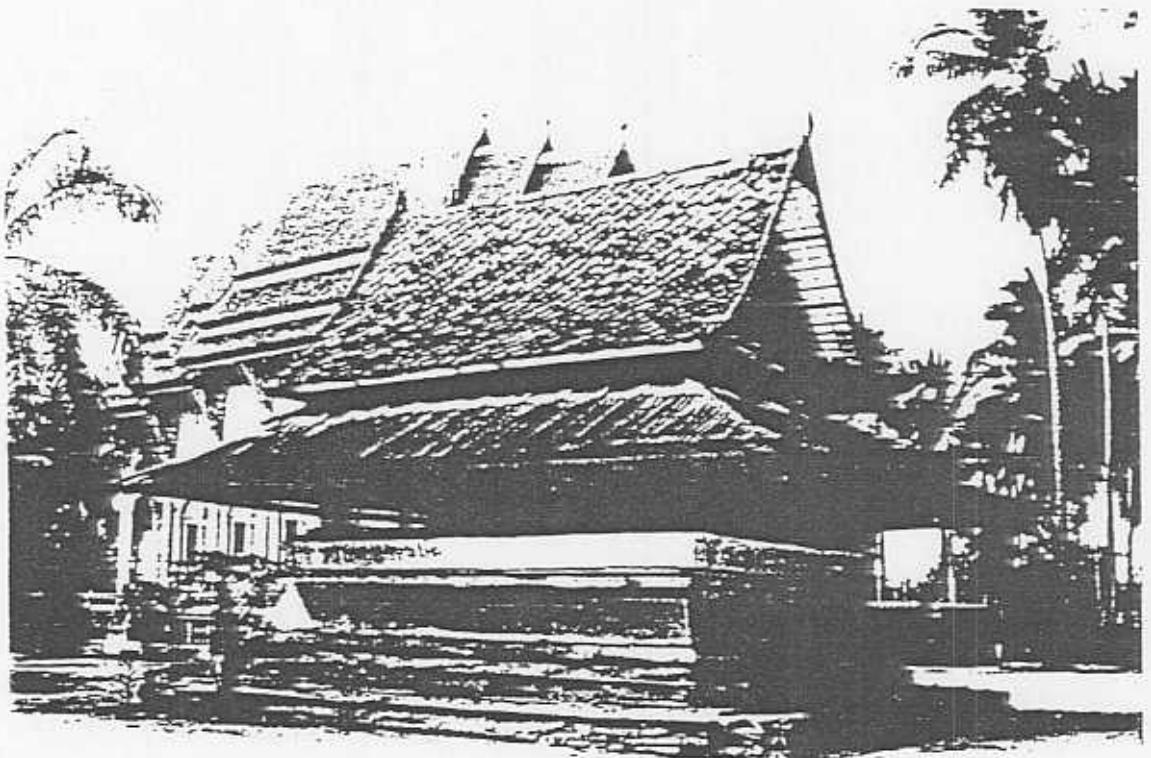
๒.๑.๑.๑. สิมโปรงแบบบ้านไม้เสาปักดิน เป็นเชิงใดที่ไม้ทาบปักดินยื่นก็มี ทาบปักดินกั้นก็มี แต่ถึงแม้จะมีปักดินข้าง
ก็ไม่มีโยนทาบเสาปักดิน มีตัวอย่างศึกษาได้ คือ

- ! สิมโปรงวัดโพธิ์พิพัฒน์าราม บ.เสมา อ.กมลาสัย จ.กาฬสินธุ์ (รื้อแล้ว)
* สิมโปรงวัดโพธิ์พิพัฒน์าราม บ.สูงเนิน อ.กาฬมัง จ.กาฬสินธุ์
! สิมโปรงวัดอภัยวัน บ.ทะเลอ.หว้านใหญ่ จ.มุกดาหาร
* สิมโปรงวัดศรีชัยราช บ.เนินสูง อ.กันทรารมย์ จ.ศรีสะเกษ
! สิมโปรงวัดบ้านแก้มน้อย บ.แก้มน้อย อ.อุทุมพรพิสัย จ.ศรีสะเกษ

สิมโปรงวัดโพธิ์พิพัฒน์าราม

บ.สูงเนิน อ.กาฬมัง : กาฬสินธุ์

สิมโปรงวัดศรีชัยราช

บ.เนินสูง อ.กันทรารมย์ : ศรีสะเกษ

๓.1.2 : ลิมปेरังแบบมีเสารับปีกนก มีลักษณะปีกนกยื่นคลุมโดยตลอด ปีกนกก่อนข้างกว้างจึงจำเป็นต้อง

มีเสารับ เป็นรูปแบบที่พบเห็นได้มากกว่าแบบแรก เช่น

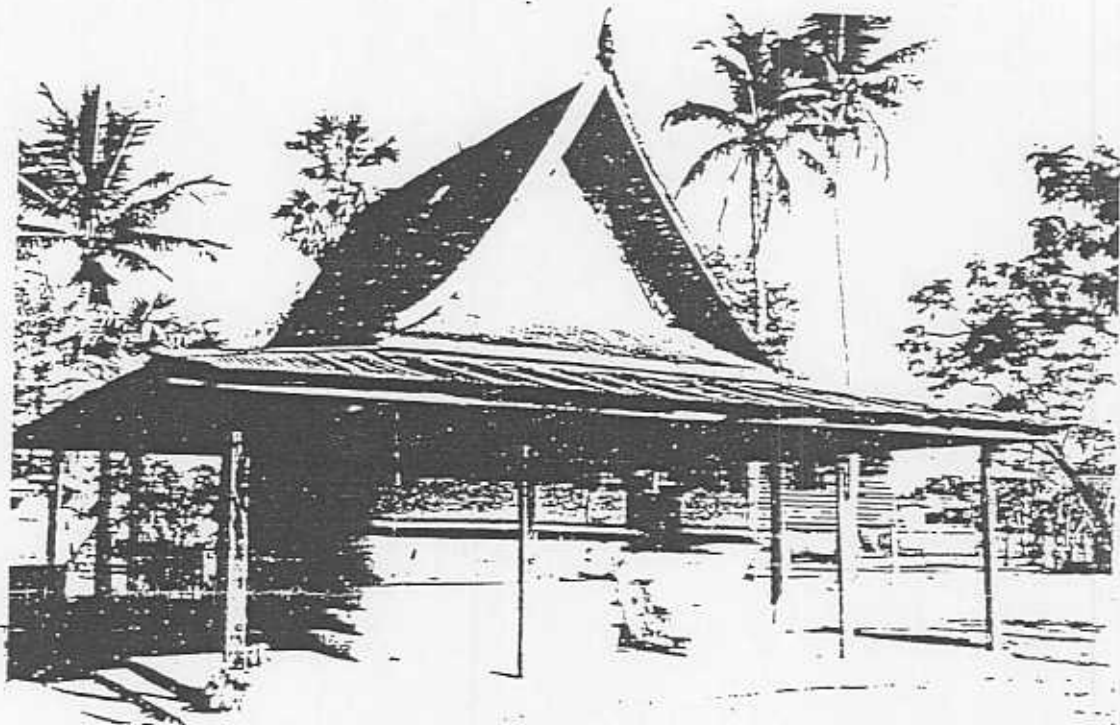
ลิมปेरัง วัดเทธิชัย บ.โพน อ.คำม่วง จ.กาฬสินธุ์

ลิมปेरัง วัดเทธิชัย บ.นาทัน อ.สมเด็จ จ.กาฬสินธุ์

* ลิมปेरัง วัดกลางโคกก่อ บ.โคกก่อ อ.ยางตลาด จ.กาฬสินธุ์

ลิมปेरัง วัดทวยสนุก บ.เปือย อ.ธวัชบุรี จ.ร้อยเอ็ด

* ลิมปेरัง วัดทุ่งสว่างปะโค บ.ปะโค อ.กุฉินารายณ์ จ.อุดรธานี

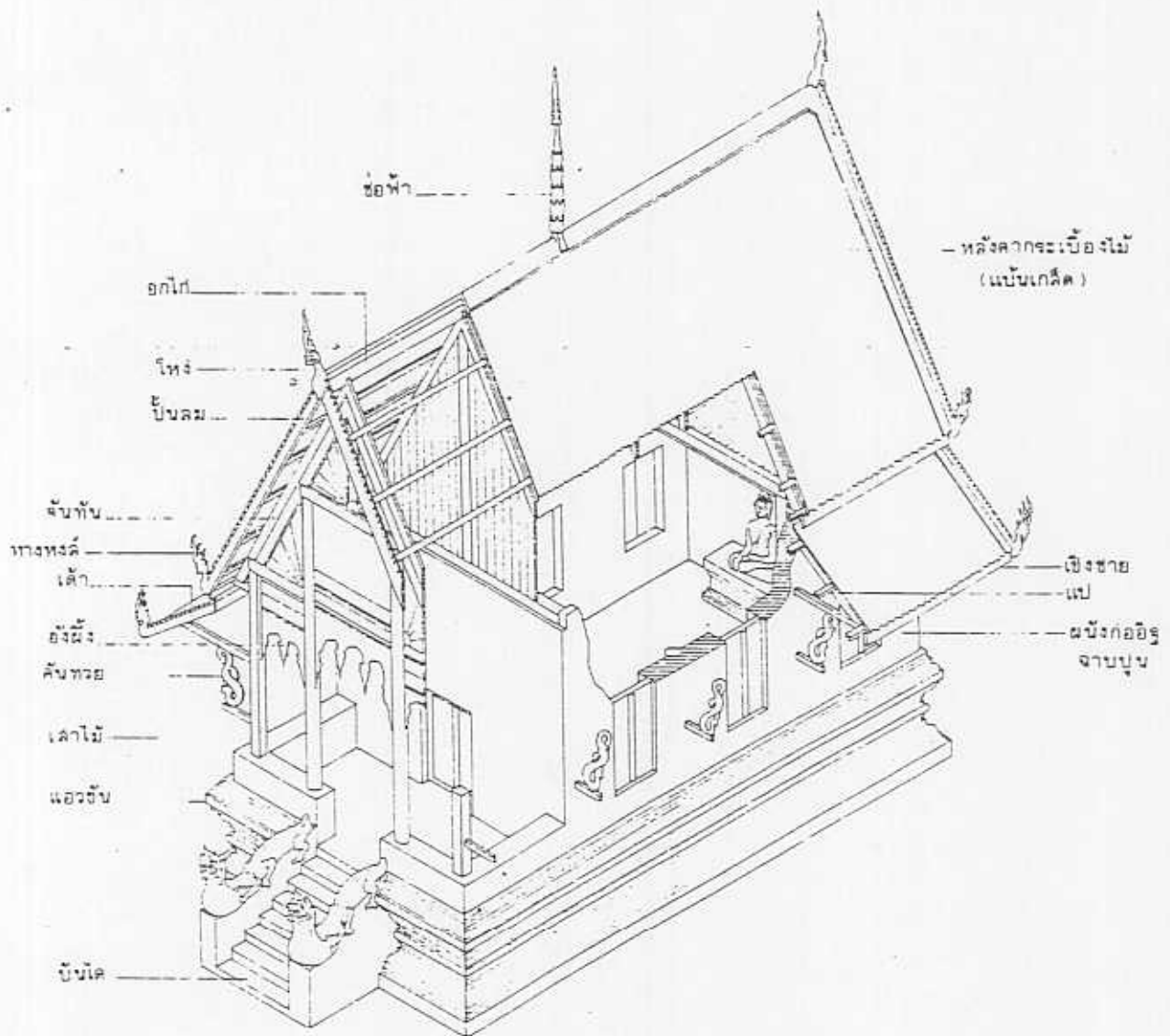

ลิมปेरัง วัดกลางโคกก่อ บ.โคกก่อ
อ.ยางตลาด : กาฬสินธุ์

ลิมปेरัง วัดทุ่งสว่าง บ.ปะโค
อ.กุฉินารายณ์ : อุดรธานี

๒.๒ : ลิมทิม หมายถึง สิ่งที่ทำจากไม้ทั้ง ๔ ด้าน ยกเว้นช่องประตูและหน้าต่าง จะเป็นผนังไม้หรือ
 กระจกก็ถือเป็น "ลิมทิม" ทั้งสิ้น ส่วนหน้าผู้มีประตูเข้าเฉพาะด้านหน้า ขนาดกว้างยาวใกล้เคียงกับ
 ลิมทิมโรงเลี้ยงกาทรงจั่วลด ๑-๓ ตม มีปีกนกยื่นทั้งชนิคมี่เสารับและชนิคมี่ไม่มีเสารับ "ลิมทิม" นิยม
 ตกแต่งมากกว่าลิมทิมโรง นอกจากโหง้, ฝาทอง, ทางหงส์และคันทวยแล้ว ยังประดับด้วย "ยังหิ้ง"
 (รวมถึง ภาคนิเอนเรียก "โถ่งคิ้ว") ซึ่งสลักลวดลายที่เมืองสรวงงามเป็นพิเศษ ส่วนฐานเอวชั้น
 ก็มักก่ออิฐฉาบปูนเป็นรูปทว่า-โคมทงาย (บัวคว่ำ-บัวหงาย) โดยมีจันทวยที่แปลกเปลี่ยนไปจาก
 ภาคนกลาง ก่อให้เกิดรสชาติของสถาปัตยกรรมที่เด่นเป็นริสุทธ์อีกประเภทหนึ่ง

รูปตัดแสดงชั้นลวดและชื่อเรียกของ "ลิมทิม"
 (ชนิดลิมทิม)

มีตัวอย่าง "ลิมทึบ" แบบที่เห็นอีสานบุรีธำให้ศึกษาได้ดังนี้

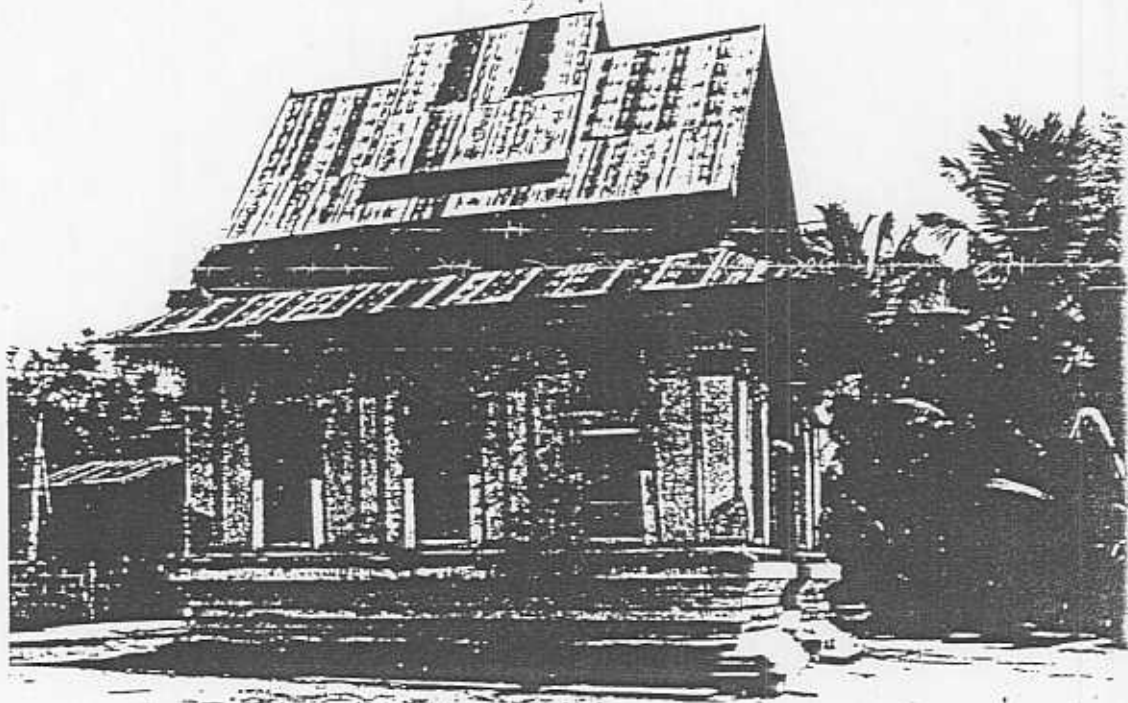
- ลิมทึบ (ไม้) วัดลำแม่วงคำ บ.ลำแม่วงคำ อ.โคกกรัษฎา จ.สกลนคร
 ลิมทึบ (ไม้) วัดประทุมธรรมชาติ บ.แก้งน้อ อ.เมือง จ.สุรินทร์
 ลิมทึบ (ก่ออิฐ) วัดศรีชมชื่น บ.แก้งน้อ อ.เมือง จ.ขอนแก่น
 ลิมทึบ (ก่ออิฐ) วัดศรีฐาน บ.พนาด อ.ธวัชบุรี จ.ร้อยเอ็ด

ซึ่ง "ลิมทึบ" ประเภทก่ออิฐถือปูนนี้ ยังแยกออกเป็น 2 รูปแบบอีกคือ

ก.2.1 : ลิมทึบ (ก่ออิฐ) แบบไม่มีเสารับปีกนก มีตัวอย่างศึกษาได้เช่น

- แบบไม่มีมุขหน้า

- ลิมทึบ วัดหนองนางคุ้ม บ.หนองอีตุ้ม อ.เมือง จ.ยโสธร
 ลิมทึบ วัดศรีฐาน บ.พนาด อ.ธวัชบุรี จ.ร้อยเอ็ด

ลิมทึบ วัดหนองนางคุ้ม อ.เมือง
ยโสธร

ลิมทึบ วัดศรีฐาน บ.พนาด อ.ธวัชบุรี
ร้อยเอ็ด

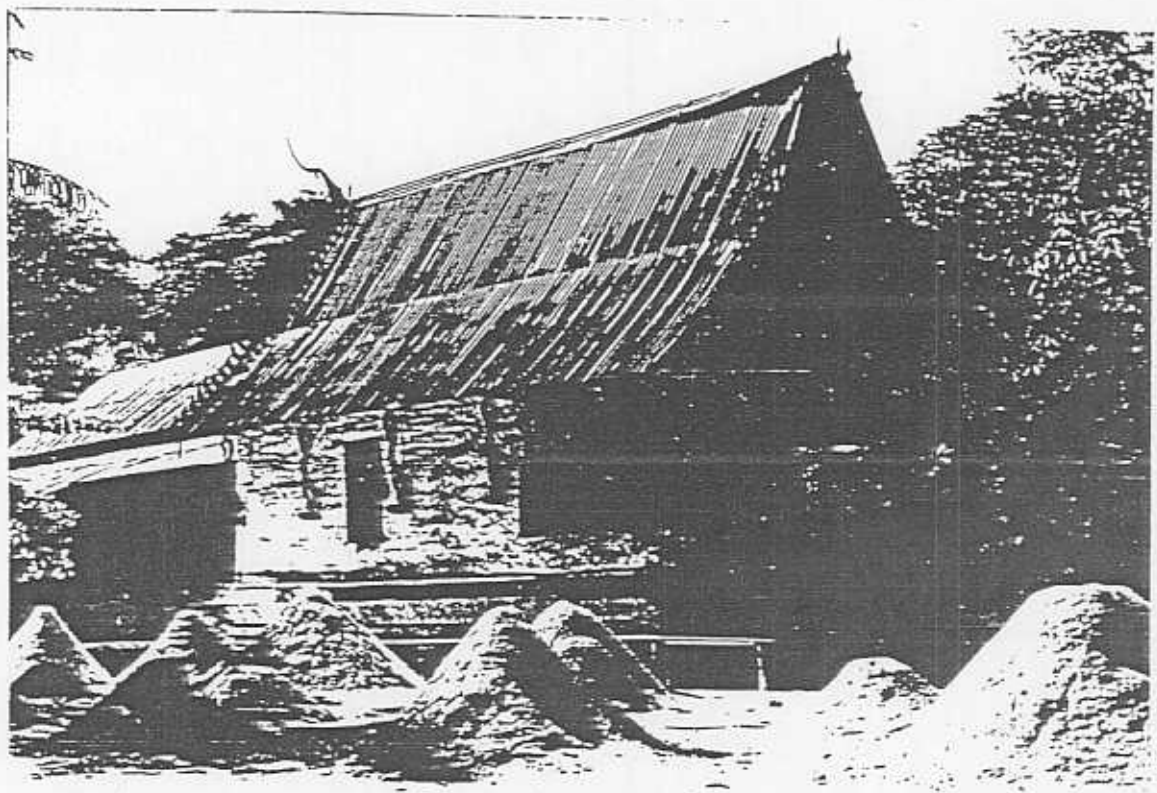
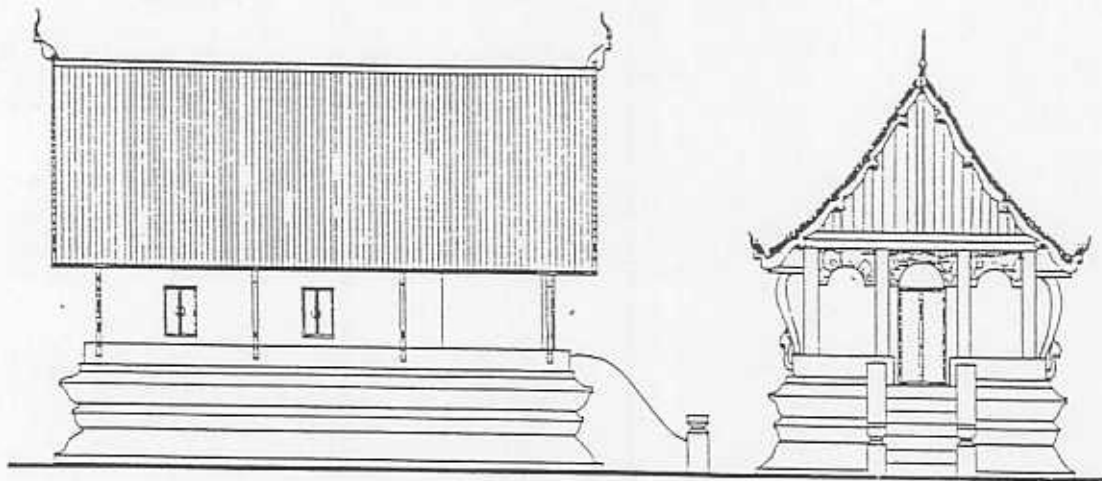
- แรกมีบ้าน

สมัยที่ ๑ วัดราชโศภน บ.ฟ้าเลื่อม อ.อาจสามารถ จ.ร้อยเอ็ด

สมัยที่ ๒ วัดแจ้ง อ.เมือง จ.อุบลราชธานี

สมัยที่ ๓ วัดบ้านจันทิเย บ.จันทิเย อ.เมือง จ.อุบลราชธานี

สมัยวัดราชโศภน บ.ฟ้าเลื่อม อ.อาจสามารถ : ร้อยเอ็ด

สมัยวัดบ้านจันทิเย บ.จันทิเย อ.เมือง : อุบลราชธานี

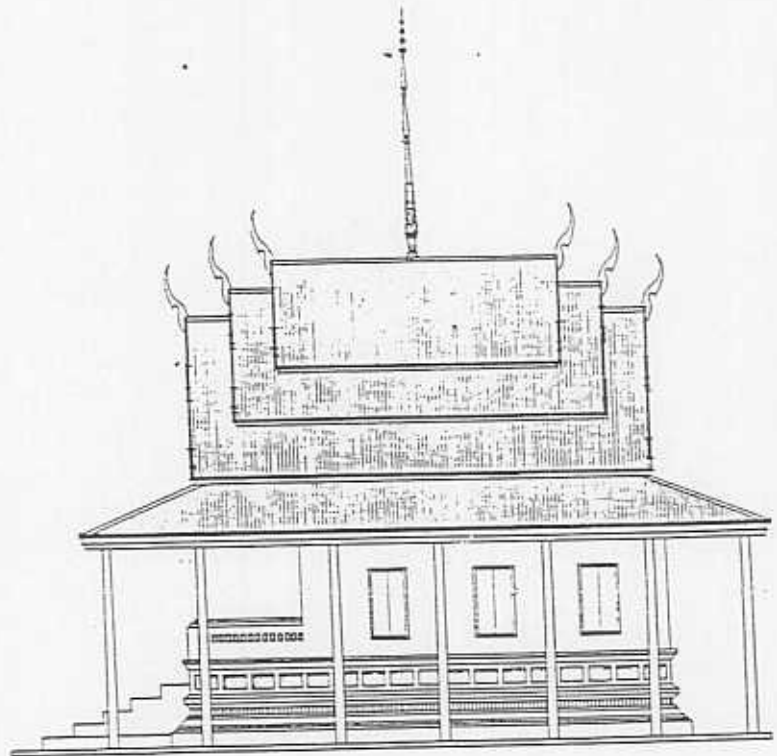
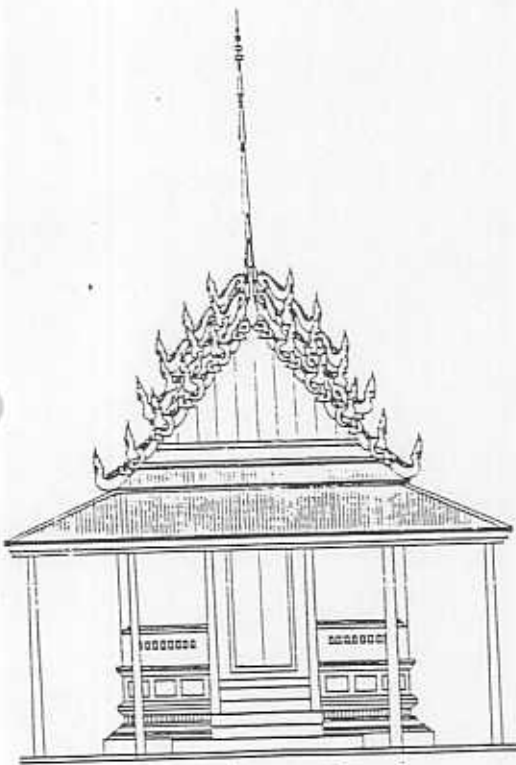
ก.2.2 : ลิมทึบ (ก่ออิฐ) แบบมีเสารั้วปีกนก ลิมชนิดนี้ นิยมเขียน "ยูปแค้น" ไว้ตามผนังด้านนอก เพราะมีปีกนกกลุ่มกันแดดฝนได้ดี กอปรกับผู้หญิงก็สามารถเดินดูเรื่องราวที่เขียนไว้ได้ (อีสานไม่นิยมให้เพศมาตุคามเข้าในลิม) มีตัวอย่างศึกษาได้เช่น

- แบบไม่มีพทไ้ คือ

ลิมทึบ วัดโพธาราม บ.ดงบัง อ.นาคน จ.มหาสารคาม

- แบบมีพทไ้ คือ

ลิมทึบ วัดโพธิ์ศรี บ.ศิลา อ.เมือง จ.ขอนแก่น

ลิมวัดโพธิ์ศรี บ.ศิลา อ.เมือง : ขอนแก่น

ศาสนาการที่กล่าวมานี้ นอกจาก-"ลิม" ซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นอีสานอันทรงคุณค่าและเอกลักษณ์แล้ว ยังมีอาคารประเภทอื่นที่ได้อุบัติหรือทาลายลงไปอย่างรวดเร็ว คือ หอแจก (ศาลาการเปรียญ) กับ หอระเวียง

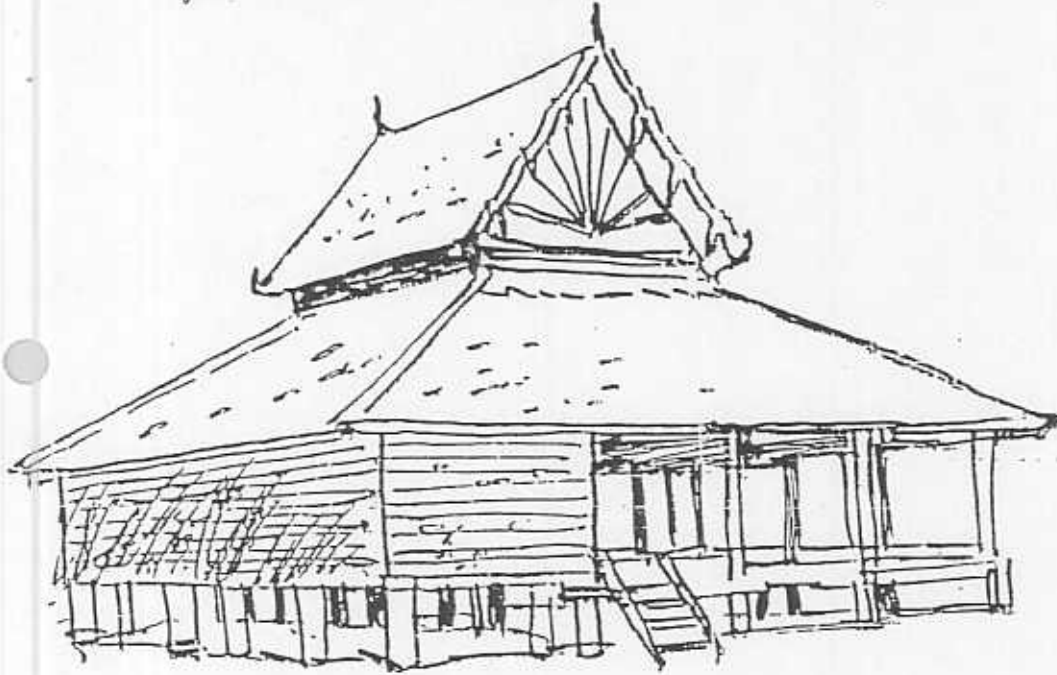
สาเหตุที่ หอแจกในภาคอีสานถูกรื้อถอนเพื่อสร้างใหม่มีดังนี้

1. มีอายุการใช้งานมาแล้วไม่ต่ำกว่า 20-30 ปี เป็นโครงสร้างไม้ จึงชำรุดผุพังตามกาลเวลา
2. ที่ตั้งชำรุดทรุดโทรมไม่เหมาะกับญาติโยม กอปรกับในวันธรรมสวนะจะมีอุบาสก-อุบาสิกาญาติโยมและพุทธศาสนิกชนมากราบไหว้
3. รูปแบบจะล้าสมัย ดูเก่าคร่ำคร่าไร้สีสัน อยากอายเมื่อมีแขกต่างบ้านต่างเมืองมาเห็น
4. เงินอุดหนุนและค่าเช่าจากบางกอกมีมากพอที่จะตัดสินใจรื้อเพื่อสร้างใหม่
5. เจ้าอาวาสและกรรมการวัดชอบใจรูปแบบศาลาการเปรียญแบบก่ออิฐ โครงสร้างปูนและเหล็ก หลังคาทรงสูงมีทั้งชั้นเดียวและ 2 ชั้น (ส่วนใหญ่มักจะเอา 2 ชั้น ซักอยู่ไม่กี่ปี)

เมื่อเงินพอมีจึงรีบตัดสินใจรื้อเพื่อสร้างใหม่ ทั้งๆ ที่บางวัดหอแจกเก๋ายังพอใช้สอยได้อีกหลายปี

ขอบกตัวอย่าง หอแจก ที่มีรูปลักษณะบ่งบอกถึงความเรียบง่าย-พอใช้-มีหลังและมีสัจจะในการ
 วัสดุ ซึ่งเป็แสดงนัยที่เห็นแล้วสาที่ขุดเปี่ยมอีกหลังหนึ่ง คือ

หอแจกวัดจอมศรี บ.เปืต อ.คงหลวง จ.มุกดาหาร เป็นหอแจกแปลน 4 เหลี่ยมจตุรัส
 สักส่วนเดียวงามกะทัดรัด หลังคาทรงจั๊ตบเดียวมีปีกนกคลุมทอดยาวตลอด 4 ด้าน มุงด้วยแป้นเกล็ดสี
 ธรรมชาติสวยงาม มีโถงไม้ และชายของนาคสะดุ้ง 4 ชั้น หางนาคปลายแหลมยาวคดโค้งเหมือนกริช
 ทอดเงาลงตัดกับสีน้ำ (กัน) ลายดาววัน ดูโดดเด่นแปลกตา ภายในเปิดโล่งตลอด ปิดกันผาเฉพาะด้าน
 ภาชนะสงฆ์ซึ่งยกขึ้นสูงกว่าพื้นหอแจก ทั้งเสาและโครงสร้างไม้ยังดูแข็งแรงบึกบึน เพลอบามันนาร
 ก็ถูกรื้อถอนเสียแล้ว (เมื่อปลายปี 2536 มาเ็นเอง) จึงขอถ่ายรูปมาลงเพื่อไว้รำลึกไว้ ณ โอกาสนี้

หอแจกวัดจอมศรี บ.เปืต อ.คงหลวง จ.มุกดาหาร

หอแจกวัดท่าโพธิ์ชัย อ.เรณูนคร จ.นครพนม

ส่วนหอระฆัง นั้นก็มีสาเหตุในการรื้อถอนคล้ายๆ กับกรณีของหอแจก ขอบกตัวอย่าง
หอระฆัง แบบพื้นดินอีสานมาพลเป็นตัวอย่างคือ หอระฆังวัดจังหาร กิ่ง อ.จังหาร จ.ร้อยเอ็ด

นับได้ว่าเป็นรูปแบบที่แปลกไปจากหอระฆังทั่วๆ ไป หลังคาทรงจตุรมุข 3 ชั้น นั้นดูหนัก
และมีหลังเป็นพิเศษ แม้จะใช้วัสดุสมัยใหม่แต่ก็ยังเป็นฝีมือช่างพื้นบ้าน ยอดสุดใช้สังกะสีตีแต่งเป็นทรง
ทิวแหลม คล้าย ยอดธาตุ ที่อีสานนิยมก่อสร้างทั่วไป (ยังคงเอกลักษณ์ของความเป็นอีสานไว้อย่าง
เหมาะสม) ส่วนเลวดลายลัคนั้นเป็น "หิ้งหิ้ง" ที่คอหิ้งนั้นก็คงเป็นลายเครือ (เครือเถา) แบบพื้น
เมืองตลอดไปถึงตัวกัณฑ์รูปคล้ายนกหงส์ ความจริง หอระฆัง ในภาคอีสานไม่ค่อยเฉพาะระฆัง
อย่างเดิมนั้น 2 จะเห็น กลอง และชั้นล่างจะเป็น โปง ซึ่งเป็นไม้ท่อนกลมเจาะคว้านใช้ไม้กะทุ้ง
ไว้มีเสียงกังวานไกลอันเคยนิยมใช้แทนระฆังมาแต่อดีต (ดูรูป)

หอระฆังวัดบ้านจังหาร กิ่ง อ.จังหาร จ.ร้อยเอ็ด

๖. เรือนทักอาศัย

เรือนที่เด่นอีสาน (ประเภทเครื่องสับ) เรียกตามภาษาถิ่นว่า "เฮือน" มีรูปแบบใหญ่ๆ
จำแนกได้ 3 ประเภทคือ เฮือนเกย, เฮือนแฝก, และเฮือนโง้ง ส่วนสำคัญของเฮือนในแต่ละประเภท
จำเป็นต้องมี คือ

เฮือนใหญ่ : เป็นเฮือนหลังคาทรงจั่วมีห้องนอนพ่อแม่, ห้องส่วน (ห้องลูกสาว) และห้องเปิง
(ห้องลูกชาย) เป็นส่วนโค้งไม้กั้นฝา มีหิ้งพระบนหัวนอน มักนิยมทาสีขาว 3 ช่วง
เสา ฝาเจาะหน้าต่างขนาดเล็ก ไม่มีบาน (เรียกช่องเอี่ยม) ทั้งด้านข้างและ
ด้านสกัด บางหลังตกแต่งจั่วเป็นลายดาววัน นิยมหันจั่ว "ล่องดาววัน" (ตามตะวัน)
ไม่ขวางดาววัน

เฮือนไฟ : เป็นส่วนใช้ปรุงอาหาร ตรงกับคำว่า ครัว มักอยู่แยกห่างจากเฮือนใหญ่ โดย
ให้ชายคนเป็นตัวแยกจากกัน จั่วหน้าหลังนิยมทาปูนขาวเพื่อประโยชน์ในการระบาย
ควันไฟ ฝาผนังหากเป็นเฮือนตามชนบทจริงๆ จะใช้ไม้ไผ่สับพาดสานขัดลายสอง
จึงทำให้สามารถระบายอากาศได้อีกด้วย การวางทิศของเฮือนไฟนั้น จะวางขวาง
กับเฮือนใหญ่จึงเป็นการ "ขวางดาววัน" และมักอยู่ด้านทิศตะวันตกของตัวเฮือน

ชานแดด : เป็นนอกชานที่ไม่มีหลังคาคลุม เป็นที่ตากแห้งจึงมีเสารองรับแยกจากเฮือนใหญ่
มีกั้นไม้ขึ้นลงด้านข้าง ชานแดดนิยมให้อยู่ด้านทิศใต้ ซึ่งหันออกเป็นสวนหน้าบ้าน
เพราะเมื่อนั่งที่เกยแล้วสามารถมองเห็นผู้คนสัญจรไปมาได้ บางส่วนของชาน
แดดจะมีภาพแกะสลัก ราวรดแล้วเช่น กาละมัง, หม้อ, ชัน หรือแม้แต่กะต๊ับข้าว
เก่าๆ เอาสัดดินปลูกหอม, สะระแหน่, บัวห่วย, ผักชีลาว เพื่อประโยชน์ใช้ปรุง
อาหารได้

อีาน้ำ : เป็นส่วนที่ใช้วางหม้อน้ำต้ม มักทำเสาด่อขึ้นจากปลายของชานแดด มีเพิงกันแดด
ด้วย หม้อน้ำอาจใช้ 2 หรือ 3 ใบ แล้วแต่จำนวนสมาชิกในครัวเรือน มีกะบวย
ด้านสวยงามแขวนไว้ใกล้ๆ ส่วนข้างล่างจะเป็นสวนครัวบนชานแดด เมื่อคั้นน้ำ
จะเหลือก็เทราดลงไปบนสวนครัวขนาดย่อมนั้นได้ประโยชน์อีกต่อหนึ่ง

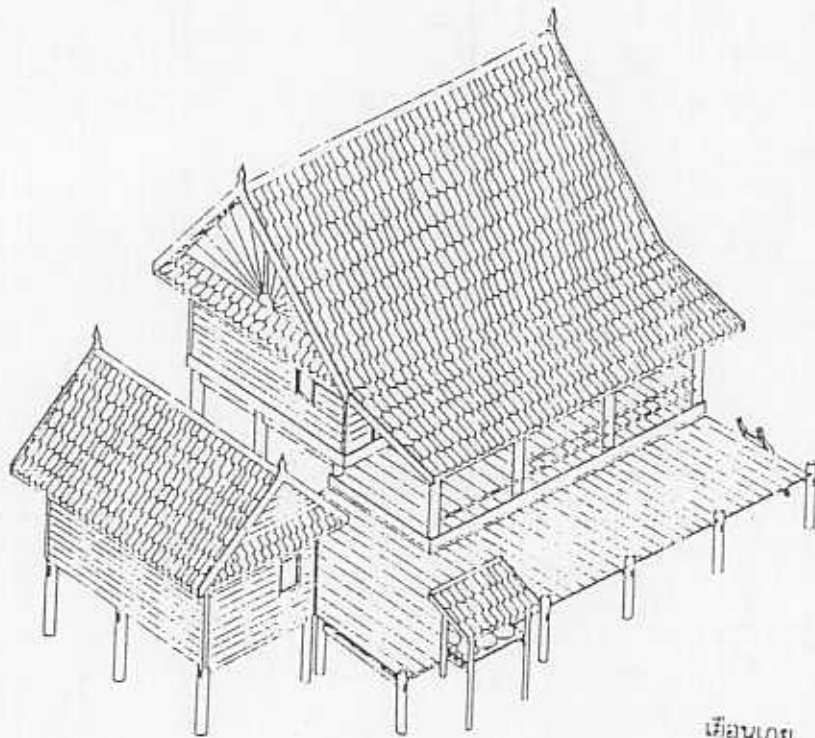
ชานฝน : เป็นนอกชานขนาดเล็กที่เชื่อมต่อระหว่าง "เฮือนไฟ" กับ "ชานแดด" มักลด
ระดับลงจากชานใหญ่เล็กน้อย เป็นที่วางตุ่มน้ำ, โปบลาร้า, และเป็นที่ล้างภาชนะ
ในครัวมักจะมีกั้นไม้ขึ้นลงทางด้านหลังเฮือนอีกต่างหาก เพื่อสะดวกในการขนน้ำ
ขึ้นเฮือน

กั้นไฟ : (กะโด) : มักมีกั้นคาน้ำเฮือน คือ ขึ้นทาง "ชานแดด" และกั้นคาน้ำลงทาง
"ชานฝน" ข้างเฮือนไฟ ซึ่งเป็นทางขนน้ำขึ้นมาใส่ตุ่มไว้ใช้สอย มักทำแม่บันได
ให้ตัวชาวสูงตัวเตี้ยต่าง เพื่อสะดวกในการใช้มือจับตัวบันไดแล้วเบี่ยงให้กุดงใส่ น้ำ
ขึ้นได้สะดวก ส่วนลูกบันไดนั้นมักใช้ไม้กลมมากกว่าจะทำเป็นแป้นไม้แบนๆ จำนวน
กั้นนิยมใช้เลขที่ (คู่ของสี่ คือของคน)

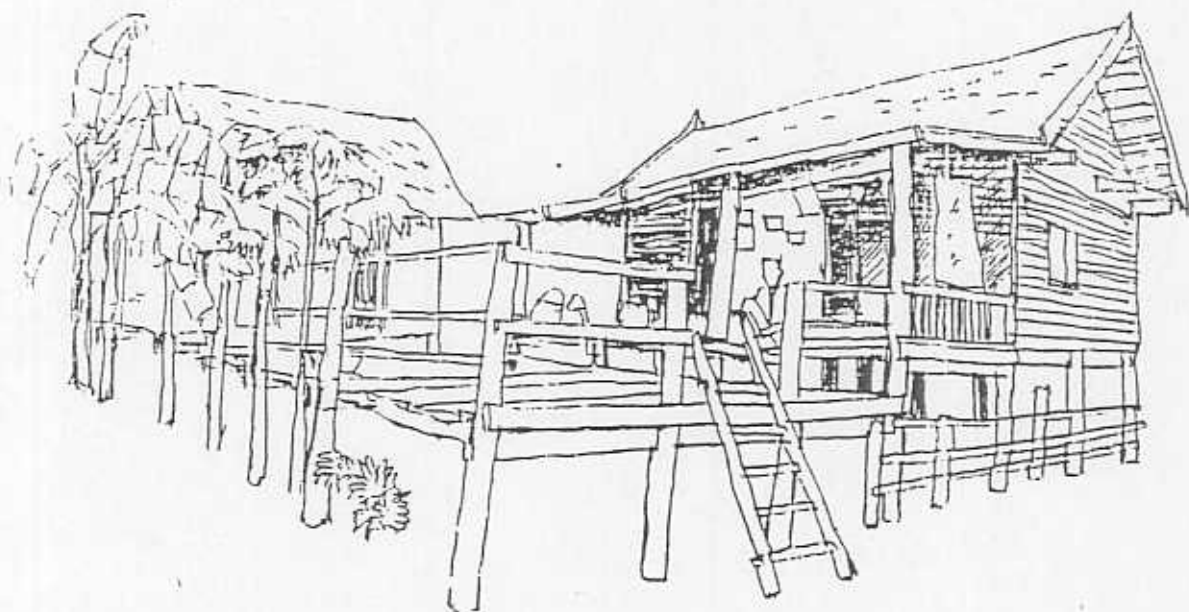
จะมีดังนี้

ส่วนความแตกต่างในลักษณะพิเศษของ "เฮือนอีสาน" ทั้ง 3 ประเภทนั้น

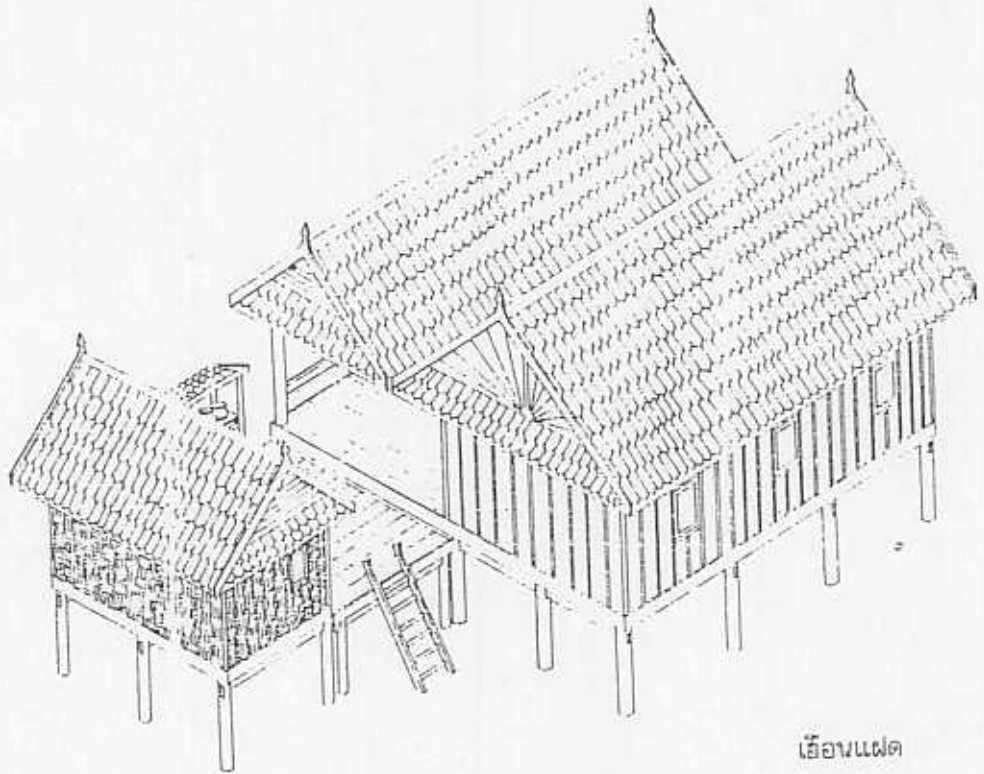
ข. 1 : เอือนเกย จะเพิ่มส่วน "เกย" คือพื้นลกระดับจาก "เอือนใหญ่" มีหลังคาคลุมลงมาตลอด ช่วงเสาที่รองรับหลังคาเกย ก็คือ ช่วงเสาเดียวกับเอือนใหญ่ ชายคาทำเตี้ยให้พอลอดเข้าไปได้ นิยมใช้ส่วนเกยนี้ นั่งและนอนเล่นยามค่ำคืน เป็นพื้นที่เอนกประสงค์ ใช้นั่งรับประทานอาหารก็ได้ ตั้งวงถึงสุราสาโทก็ได้ ให้แขกใช้หลับนอนก็ได้ แต่ส่วนใหญ่เมื่อแดดร้อนลมตกเจ้าของบ้านก็มักจะนิยมตั้งวงตรงชานแดด มากกว่า เพราะโล่งและลมพัดเย็นเห็นท้องฟ้าดีกว่าบนเกย (ดังรูป)

เอือนเกย บ.ทองโฆบ อ.โคกศรีสุพรรณ จ.สกลนคร

- ข. 2 : เอือนแฝด : เป็นเอือนที่มีจั่วคู่เพ็ญขึ้นมาจากเอือนาหนู มักทำจั่วสูงเท่ากันหรือต่ำกว่าก็มี ที่
 ฝ้าของจั่วแฝดก็ต้องอิงโครงสร้างของจั่วเอือนาหนู (โดยการตั้งเสาเพียงแถวเดียว
 เท่านั้น) ระดับพื้นเอือนก็ทำให้อยู่ในระดับเดียวกัน โดยให้ชายแฝดแล่นยาวไปตามความยาว
 ของตัวเอือนมากกว่าจะแล่นขวางไปทางสกัด (ลวงชื่อ) ของเอือน ชายคาของทั้ง 2 จั่ว
 จะมีรางน้ำฝนยาวตลอด (ดังรูป)

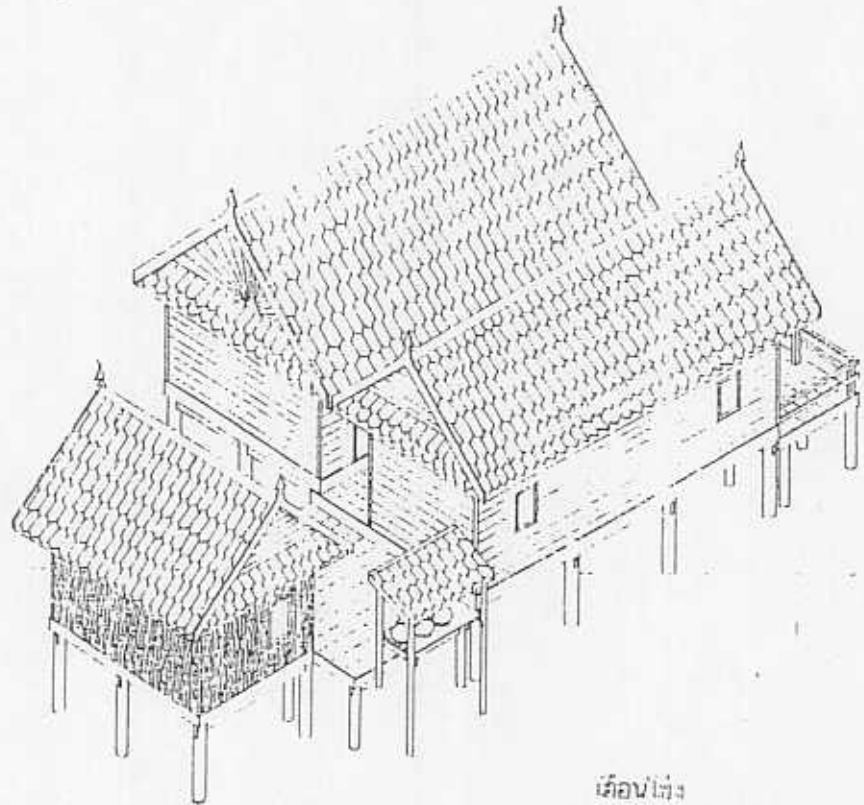

เอือนแฝด

เอือนแฝด บ.หนองโอ กิ่ง อ.หนองสูง จ.กาฬสินธุ์

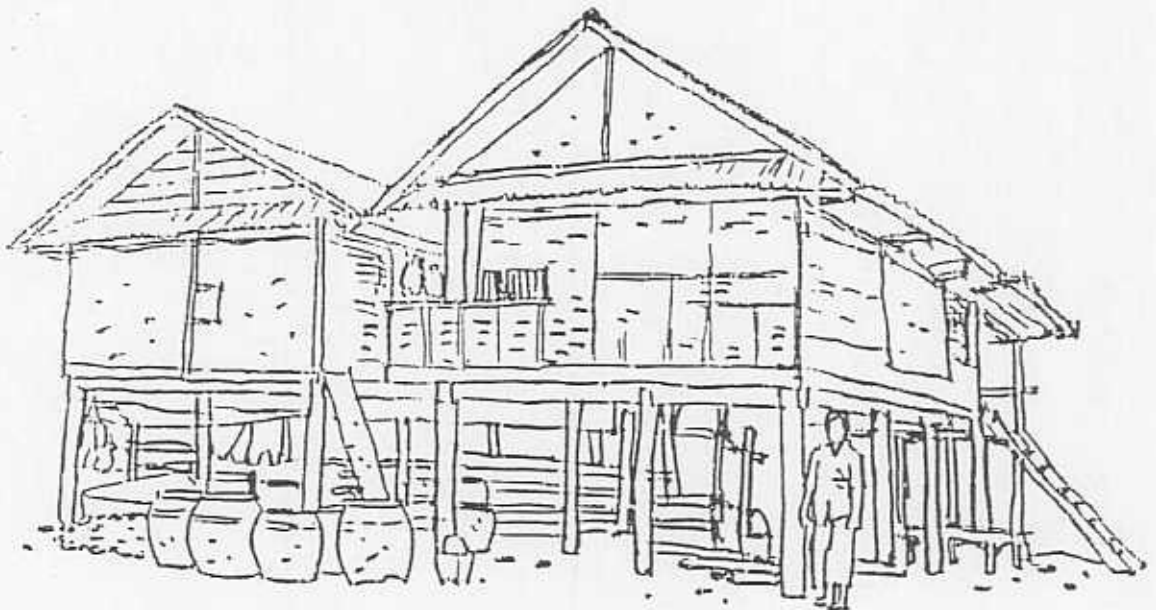

- ข. 3 : เื่อแ่ง : เป็นเื่อนที่มีจั่วกู่เซ่กัน แต่จั่วแผดจะแบกโครงสร้างออกไปต่างหาก สามารถ
รื้อถอนแบกเล้งออกไปได้โดยง่าย มักทำห้องทางเดินผ่านตลอดความยาวของเื่อนทั้ง 2 หลัง
เพื่อทะลุมาสู่เื่อนไฟ นอกจากนั้นก็มีส่วนประกอบอื่นๆ เช่นเดียวกับ "เื่อนแผด" ดังกล่าว
แล้ว (ดังรูป)

เื่อนแ่ง

เื่อแ่ง บ.กลางใหญ่ อ.เชียงาน จ.อุบลราชธานี

ปัจจุบันลักษณะเขื่อนอีสานทั้ง 3 รูปแบบนี้ได้ถูกรื้อถอนและเปลี่ยนแปลงใหม่จนเกือบหาตัวไม่ได้
แล้ว เนื่องจาก

1. หมู่บ้านได้ถูกพัฒนาทางวัตถุเจริญขึ้น มีถนนตัดไปถึงได้สะดวก การซื้อหาวัสดุจากในเมือง
ใช้รถยนต์ขนเข้าไปถึงบ้านได้โดยง่าย
2. ส่วนใหญ่เป็นเขื่อนน้ำ อายุัยการทำงานร่วม 30 ปี เจ้าของจึงอยากรื้อสร้างใหม่
3. เขื่อนเก่าได้ถูกสูงเพราะใช้ทาสีอุดกรรณเช่น ทอผ้า แต่เมื่อสร้างใหม่ไม่มีกรรณ
ที่อุดกรรณ จึงกันน้ำได้จนเกิดเป็นห้องพักอาศัย
4. นิยมการลอกเลียนเขื่อนสมัยใหม่เป็นรูปทรงบังกาลหรือแบบบ้านจัดสรรแล้วทาสีฉูดฉาด
ตามตัวอย่างที่เห็นบนหนังสือพิมพ์และโทรทัศน์
5. ค่าิยมของชาวบ้านได้เปลี่ยนไปตามสังคมใหม่ จึงใคร่พัฒนาตัวเองให้มีรสนิยมเป็น
ชาวเมือง จะได้ไม่รู้สึกว่าเขา

การแก้ไขเพื่ออนุรักษ์เขื่อนอีสานให้คงอยู่สามารถกระทำได้โดยนัยแห่งความคิดได้ดังนี้

1. พยายามศึกษาค้นคว้าและรวบรวมรูปแบบต่างๆ ให้เป็นหมวดหมู่
2. ทำการรังวัดและเขียนแบบไว้ให้ถูกต้องตามหลักทางสถาปัตยกรรม
3. นำไปบรรจุในหลักสูตรการเรียนการสอนในระดับอาชีวศึกษา และสถาบันที่มีการสอน
ในวิชาการก่อสร้างหรือสถาปัตยกรรม
4. สร้างรูปเขื่อนอีสานจำลองขนาดเท่าจริงไว้เป็นตัวอย่างตามสถาบันที่สำคัญ เช่น
สถาบันวิจัยศิลปะวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัย
ขอนแก่น, ศูนย์วัฒนธรรมอีสานราชภัฏ (วิทยาลัยครู) ที่มีอยู่ในภาคอีสาน และตามสวนสาธารณะ
ของเทศบาลในจังหวัดต่างๆ เป็นต้น
5. นำรูปแบบไปประยุกต์ออกแบบเป็น เขื่อนอีสานร่วมสมัย เพื่อรับใช้วิถีชีวิตในปัจจุบัน
(ให้เป็นตัวอย่างแก่ผู้สนใจที่มีรสนิยมในเชิงอนุรักษ์)

๑๕

ความเข้าใจในเรื่อง

การขึ้นทะเบียนโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ

การดำเนินงานอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมซึ่งเป็นมรดกอันล้ำค่าของชาติ ในภาระหน้าที่ความรับผิดชอบของกรมศิลปากรนั้น พอดีจะแยกเป็นประเภทใหญ่ได้ ๒ ด้านด้วยกัน คือ ด้านศิลปะ และด้านวิชาการ สำหรับด้านศิลปะก็ได้แก่ งานจิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม ภาษา วรรณกรรม นาฏกรรม และดนตรี เป็นต้น ส่วนด้านวิชาการก็ได้แก่ การหอสมุด จดหมายเหตุ การพิพิธภัณฑ์ และโบราณคดี การดำเนินงานตามที่กล่าวมานี้เป็นการปฏิบัติทางเทคนิค และหลักเกณฑ์ทางวิชาการของแต่ละสาขา เพื่ออนุรักษ์รักษาความถูกต้องแก่ตามแบบแผนอันมีมาแต่เดิม และการดำเนินงานด้านนี้เท่าที่ผ่านมาที่อยู่ในระดับมาตรฐานเป็นที่ยอมรับของบุคคลทั่วไป แต่ยังมีอีกสิ่งหนึ่งที่สำคัญยิ่งต่อการดำเนินงานด้านอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมของชาติ คือ อำนาจในการควบคุมดูแลป้องกันรักษาโบราณสถาน โบราณวัตถุและศิลปวัตถุ ซึ่งเป็นหลักฐานที่สำคัญทางด้านโบราณคดี และประวัติศาสตร์ของชาติ และเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการศึกษาค้นคว้าเรื่องราวความเป็นมาของชนชาติไทยในผืนแผ่นดินปัจจุบัน อำนาจตามกฎหมายที่กรมศิลปากรมีและใช้อยู่ในปัจจุบันคือ พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๔ รวมทั้งระเบียบ กฎกระทรวง ประกาศ และมติคณะรัฐมนตรี บางฉบับที่เกี่ยวข้องกับกรมศิลปากร

ในแง่ของกฎหมายนั้น มักจะมีปัญหาเกิดขึ้นเสมอ ส่วนใหญ่ได้แก่เรื่องการบุกรุกเขตโบราณสถานโดยเฉพาะที่เป็นคูเมือง กำแพงเมือง ที่พังทลายสูญหายไปตามสภาพการณของธรรมชาติ หรือโดยฝีมือของมนุษย์เองก็ตาม ซึ่งไม่สามารถที่จะสังเกตเห็นได้ชัดเจนการบุกรุก ขุดค้นทำลายโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ไม่ว่าจะเป็นเจตนาหรือโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ก็ตามล้วนก่อให้เกิดความเสียหายต่อทรัพย์สินสมบัติของแผ่นดินอย่างยิ่ง และมาตรการสำคัญที่ใช้ดำเนินการในปัจจุบันคือ การขึ้นทะเบียน ซึ่งเรื่องการขึ้นทะเบียนโบราณสถานนั้น กรมศิลปากร ได้ดำเนินงานมาเป็นเวลานานแล้ว ตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ. ๒๔๗๔ แต่การประกาศขึ้นทะเบียนในช่วงนั้นทางกรมการจังหวัดเป็นผู้แจ้งแหล่งโบราณสถานต่าง ๆ (ปัจจุบันหน่วยศิลปากรเป็นผู้แจ้ง) มายังกรมศิลปากรและโดยอาศัยอำนาจของอธิบดีประกาศชื่อโบราณสถานขึ้นทะเบียน

ในหนังสือราชกิจจานุเบกษา และอีกส่วนหนึ่ง กรมศิลปากรจะเป็นผู้สำรวจและขึ้นทะเบียนเอง

ดังนั้นการขึ้นทะเบียนโบราณสถานทีแล้วมาจะมีลักษณะที่คลงกันไป ทั้งที่เป็นโบราณสถานมีความสำคัญในด้านวิชาการ และทีมีความสำคัญตามคติความเชื่อของท้องถิ่น เมื่อระยะเวลาผ่านไปเนิ่นนานเข้ารายละเอียดเกี่ยวกับโบราณสถานต่าง ๆ ทีขึ้นทะเบียนไว้ได้ผิดพลาดไปจากข้อเท็จจริงบ้างเป็นบางแห่ง ในปี พ.ศ. ๒๕๒๐ เป็นต้นมา กรมศิลปากร จึงได้บรรจุโครงการสำรวจและขึ้นทะเบียนโบราณสถานไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๔ เพื่อขยายขอบเขตการดำเนินงานการขึ้นทะเบียนโบราณสถานให้กว้างขวางยิ่งขึ้น และแก้ปัญหาข้อบกพร่องดังกล่าว

สำหรับเรื่องการขึ้นทะเบียนโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุในปัจจุบันยังมีปัญหาในเรื่องของความไม่เข้าใจจากบุคคลโดยทั่วไปอยู่มาก เพราะกลัวจะสูญเสียผลประโยชน์ในสิทธิครอบครองที่อยู่เดิม แต่ตามข้อเท็จจริงของกฎหมายแล้ว ไม่ได้เป็นเช่นนั้นเลยยังคงมีกรรมสิทธิ์อยู่เช่นเดิม ซึ่งในมาตรา ๗ ตามพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๔ หมวด ๑ ว่าด้วยโบราณสถานได้บัญญัติไว้ว่า “เพื่อประโยชน์ในการดูแลรักษาและการควบคุมโบราณสถานให้เป็นไปตามพระราชบัญญัตินี้ ให้อธิบดีมีอำนาจประกาศในราชกิจจานุเบกษาขึ้นทะเบียน โบราณสถานใด ๆ ตามที่อธิบดีเห็นสมควรได้ และให้มีอำนาจกำหนดเขตที่ดินตามที่เห็นสมควรเป็นเขตของโบราณสถาน โดยให้ถือว่าเป็นโบราณสถานด้วยก็ได้ ประกาศดังกล่าวนี้ อธิบดีจะเพิกถอนหรือแก้ไขเพิ่มเติมก็ให้กระทำโดยประกาศในราชกิจจานุเบกษา

การขึ้นทะเบียนโบราณสถานตามความในวรรคก่อน ถ้าโบราณสถานนั้นมีเจ้าของหรือผู้ครอบครองโดยชอบด้วยกฎหมาย ให้อธิบดีแจ้งเป็นหนังสือให้เจ้าของหรือผู้ครอบครองทราบ ถ้าเจ้าของหรือผู้ครอบครองไม่พอใจ ก็ให้มีสิทธิร้องต่อศาลภายในกำหนดสามสิบวัน นับแต่วันที่อธิบดีแจ้งให้ทราบขอให้ศาลมีคำสั่งให้อธิบดีระงับการขึ้นทะเบียน และหรือการกำหนดเขตที่ดินให้เป็นโบราณสถาน แล้วแต่กรณีได้ถ้าเจ้าของหรือผู้ครอบครองมิได้ร้องขอต่อศาล หรือศาลมีคำสั่งคดีถึงที่สุดให้ยกคำร้องขอของเจ้าของหรือผู้ครอบครอง ให้อธิบดีดำเนินการขึ้นทะเบียนได้ ” และตามประกาศ

ของคณะปฏิวัติ ฉบับที่ ๓๐๘ ให้เพิ่มความขึ้นเป็นมาตรา ๑ ทวิ ดังนี้ “ห้ามมิให้ผู้ใด
ปลูกสร้างอาคารตามกฎหมายว่าด้วยการควบคุมการก่อสร้างอาคาร ภายในเขตของ
โบราณสถาน ซึ่งอธิบดีได้ประกาศขึ้นทะเบียน เว้นแต่จะได้รับอนุญาตเป็นหนังสือจาก
อธิบดี

ในกรณีที่มีการปลูกสร้างอาคารโดยมิได้รับอนุญาตให้อธิบดีมีอำนาจสั่งระงับ
การก่อสร้างและให้รื้อถอนอาคาร หรือส่วนแห่งอาคารนั้นภายในกำหนดหกสิบวัน นับ
แต่วันที่รับคำสั่ง

ผู้ใดขัดขืนไม่ระงับการก่อสร้างหรือรื้อถอนอาคาร หรือส่วนแห่งอาคารตามคำ
สั่งอธิบดี มีความผิดฐานขัดคำสั่งเจ้าพนักงาน และให้อธิบดีดำเนินการรื้อถอนอาคาร
หรือส่วนแห่งอาคารนั้นได้โดยเจ้าของผู้ครอบครองหรือผู้ปลูกสร้างไม่มีสิทธิเรียกร้องค่า
เสียหายหรือดำเนินคดีกับผู้รื้อถอนไม่ว่าด้วยประการใดทั้งสิ้น

สัมภาระที่รื้อถอนถ้าเจ้าของไม่ขนย้ายออกไปจากเขตโบราณสถานภายใน
กำหนดสิบห้าวันนับแต่วันรื้อถอนเสร็จให้อธิบดีจัดการขายทอดตลาด สัมภาระเงินที่
ได้จากการขายเมื่อหักค่าใช้จ่ายในการรื้อถอนและการขายแล้ว เหลือเท่าใดให้คืนเจ้า
ของสัมภาระนั้น”

ส่วนมาตราอื่น ๆ คือ มาตรา ๘- ๑๓ ได้บัญญัติว่าด้วยการจัดทำบัญชีและ
ประกาศขึ้นทะเบียน การที่จะต้องแจ้งเมื่อมีการชำรุดหักพัง หรือเสียหายเกิดขึ้นการ
โอนกรรมสิทธิ์ในโบราณสถานและการเก็บค่าธรรมเนียมเข้าชมโบราณสถานว่า จะ
ต้องปฏิบัติอย่างไร

ส่วนในแง่เทคนิคปฏิบัติในการขึ้นทะเบียนโบราณสถาน ได้แก่การสำรวจทำ
การบันทึกภาพสภาพประวัติในท้องถิ่น และรับจัดทำแผนผัง เพื่อกำหนดเขตโบราณ
สถาน หลังจากได้ขึ้นทะเบียนโบราณสถานแล้ว แผนผังของโบราณแต่ละแห่ง จะ
แสดงขอบเขตพื้นที่ของโบราณสถานขึ้นทะเบียนไว้เป็นขอบเขตควบคุมการก่อสร้าง
ตามรายละเอียดที่ได้กล่าวไว้แล้วในมาตรา ๑ ข้างต้นว่า การดำเนินการใด ๆ ภายใน
ขอบเขตที่กำหนดนั้น จำต้องได้รับอนุญาตจากกรมศิลปากรก่อน ซึ่งในการพิจารณา
กันขอบเขต โดยใช้ดุลยพินิจของกรมศิลปากรตามอำนาจในพระราชบัญญัติฯ ดังกล่าว
ในการดำเนินงานได้พยายามกระทำด้วยความระมัดระวังทั้งด้านเพื่อความปลอดภัย

และความสง่างามของตัวโบราณสถาน โดยระวังเป็นพิเศษไม่ให้รกรอนสิทธิของผู้ครอบครองพื้นที่และโบราณสถานนั้นจนเกินไป

และที่จะต้องอธิบายชี้แจงให้เข้าใจคือการขึ้นทะเบียนโบราณสถานนั้น มิได้หมายความว่า เป็นการถือกรรมสิทธิ์โดยกรมศิลปากร เพราะโบราณสถานต่าง ๆ ที่ ได้พิจารณาขึ้นทะเบียนแล้วนั้น หากแต่เดิมเป็นกรรมสิทธิ์ของเอกชน ๆ ก็ยังคงมีกรรมสิทธิ์เช่นเดิม เพียงแต่แสดงให้เห็นว่ามีความสำคัญเป็นสมบัติส่วนรวมของชาติ และในการดำเนินงานบูรณะซ่อมแซม บุคคลภายนอกสามารถเข้ามามีส่วนร่วมได้ โดยมีเงื่อนไขว่าการบูรณะซ่อมแซมนั้น จะต้องมีความรู้และถูกต้องตามหลักวิชาการ และในทางปฏิบัตินั้นจะต้องอยู่ภายใต้การอนุมัติแนะนำจากกรมศิลปากร

ด้วยเหตุนี้ โบราณสถานในที่กรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนและแสดงขอบเขตไว้แล้ว (โดยเฉพาะในส่วนที่เป็นอาคารทางศาสนา เช่น โบสถ์ วิหาร ฯลฯ ที่ยังมีประโยชน์ใช้สอยอยู่) เมื่อผู้มีจิตศรัทธามีความประสงค์ที่จะทำการบูรณะซ่อมแซม โดยให้ทุนส่วนตัว ก็สามารถที่จะขออนุญาตได้พร้อมเสนอรายละเอียดที่จะทำการบูรณะไปยังกรมศิลปากร ถ้าหากการบูรณะนั้นมิได้ขัดกับหลักวิชาการแล้วก็จะย่อมจะได้รับความเห็นชอบและสนับสนุนการดำเนินงานนั้น ซึ่งจะเป็นผลดีในการกระตุ้นให้เกิดจิตสำนึกหวงแหนในสมบัติอันเป็นส่วนรวมของชาติ และเปิดโอกาสให้เอกชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการบำรุงรักษามากยิ่งขึ้น ทั้งยังเป็นการประหยัดงบประมาณ และสามารถกระทำได้อย่างกว้างขวาง

แต่ยังมีโบราณสถานอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งเป็นซากโบราณสถานที่ถูกทิ้งร้าง โบราณสถานดังกล่าวนี้ย่อมเป็นหน้าที่โดยตรงของกรมศิลปากรที่จะเป็นผู้ดำเนินการบูรณะ แต่ทุกคนก็สามารถที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการบำรุงรักษาได้ เช่น ช่วยกันดูแลถางวัชพืช ทำความสะอาด หรือเคลื่อนย้ายชิ้นส่วนของโบราณสถานนั้นไป หรือในกรณีที่พบแหล่งโบราณสถานที่ยังไม่ทราบชื่อเรียกก็ช่วยแจ้งให้หน่วยศิลปากรหรือกรมศิลปากรทราบ

สำหรับการขึ้นทะเบียนโบราณวัตถุ และศิลปากรวัตถุก็เช่นกัน เอกชนผู้มีสิทธิครอบครองแต่เดิมก็ยังคงมีกรรมสิทธิ์อยู่เช่นเดิม เพียงแต่จะต้องปฏิบัติตามข้อกำหนดของกฎหมาย ทั้งนี้เพื่อป้องกันการสูญหาย ทำลาย และเมื่อผู้ครอบครองประสงค์จะทำ

การโอนกรรมสิทธิ์ ก็สามารถที่จะกระทำได้แต่จะต้องอยู่ภายใต้เงื่อนไขของกฎหมาย ซึ่งในเรื่องนี้ตามพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ และ พหิรภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๔ หมวด ๒ มาตรา ๑๔ ได้บัญญัติว่า

“เมื่ออธิบดีเห็นว่า โบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุใด ซึ่งมีได้อยู่ในความครอบครองของกรมศิลปากร มีคุณค่าในทางศิลปะ ประวัติศาสตร์หรือโบราณคดีเป็นพิเศษ อธิบดีมีอำนาจประกาศในราชกิจจานุเบกษาขึ้นทะเบียนโบราณวัตถุ หรือศิลปวัตถุนั้นได้”

ส่วนมาตรา ๑๕ - ๒๔ ก็ได้บัญญัติถึงเรื่องต่าง ๆ เช่นห้ามซ่อมแซม แก้ไข เปลี่ยนแปลงโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ที่ได้ขึ้นทะเบียนแล้ว เว้นแต่ดำเนินการภายใต้เงื่อนไขของกฎหมาย การโอนกรรมสิทธิ์ก็สามารถจะกระทำภายใต้เงื่อนไขของกฎหมาย นอกจากต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขของกฎหมาย และยังได้ห้ามส่งโบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุออกนอกประเทศ เว้นแต่จะอยู่ในหลักเกณฑ์เงื่อนไขที่กฎหมายได้กำหนดไว้เท่านั้น นอกจากดำเนินงานในแง่กฎหมายแล้ว งานด้านประชาสัมพันธ์นับว่าเป็นสิ่งสำคัญอีกประการหนึ่ง ที่จะช่วยเสริมในการปฏิบัติงาน จากกรณีทัพบหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์ ปราสาทพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ นับเป็นอุทธาหรณ์อย่างดีที่สุดที่สื่อมวลชนทุกสาขาร่วมกับกลุ่มประชาชนที่อยู่ในประเทศ และต่างประเทศได้เป็นผู้แสดงบทบาทสำคัญในการรณรงค์ผลักดันจนได้รับทัพบหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์กลับคืนมาในที่สุด

การที่ได้มีการเคลื่อนไหวครั้งสำคัญในครั้งนี้ ได้มีบุคคลสำคัญในวงการศิลปวัฒนธรรมหลายท่านได้เสนอแนะให้ข้อคิดเห็นอันจะเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินงานด้านอนุรักษ์มรดกของชาติต่อไปในอนาคตและท่านหนึ่งซึ่งได้ให้ข้อเสนอแนะไว้อย่างน่าสนใจมาก คือท่านศาสตราจารย์หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล จากหนังสือพิมพ์มติชนรายวัน ประจำวันที่ ๑๓ ตุลาคม ๒๕๓๑ ทรงกล่าวว่า การสงวนโบราณวัตถุสถานในประเทศไทย รัฐบาลควรมีมาตรการต่าง ๆ ดังนี้

๑. รัฐบาลสมควรให้งบประมาณกรมศิลปากรเพิ่มเติม เพื่อเจ้าหน้าที่ของกรมศิลปากรจะสามารถเดินทางไปตรวจตราโบราณวัตถุสถานทั่วประเทศไทยได้ และทำบัญชีขึ้นทะเบียนไว้ แห่งใดที่ไม่สำคัญอาจจะทิ้ง แต่ก่อนละทิ้งสมควรทำแผนผังอย่างละเอียดและถ่ายรูปไว้ให้ครบถ้วน รวมทั้งขุดแต่งและขุดค้นด้วย เพื่อให้อนุชนรุ่นหลังสามารถศึกษาได้ในอนาคต โบราณวัตถุถ้าสามารถขนมาได้ควรเก็บรักษาไว้ใน

พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ถ้านำมาไม่ได้ควรถ่ายรูปไว้ เพราะหากหายไปอาจทวงคืนติดตามมาได้

๒. การที่กรมศิลปากร จะขอให้บุคคลในท้องถิ่นช่วยรักษาโบราณวัตถุสถานในเขตของตนเป็นสิ่งที่ถูกต้อง และน่าจะกระทำมานานแล้ว เพราะเจ้าหน้าที่ของกรมศิลปากรมีไม่เพียงพอ

๓. กรมศิลปากรมีกฎหมายที่จะขึ้นทะเบียนโบราณวัตถุสถานของเอกชนอยู่แล้ว แต่ไม่ค่อยได้ทำอะไรมากนัก โดยเฉพาะเกี่ยวกับโบราณวัตถุของเอกชนในกรุงเทพฯ เกือบแต่ขึ้นทะเบียนพระพุทธรูปในวัดต่าง ๆ ตามต่างจังหวัดเท่านั้น กรมศิลปากรน่าจะอธิบายให้เจ้าของโบราณวัตถุที่กรมศิลปากรขึ้นทะเบียน เข้าใจว่าการขึ้นทะเบียนไม่ใช่การยึดโบราณวัตถุมาเป็นของชาติ แต่เป็นเกียรติแก่เจ้าของนั่นเอง เจ้าของยังคงมีสิทธิเต็มที่ที่จะซื้อขายกับใครก็ได้ แต่ต้องแจ้งให้กรมศิลปากรทราบทุกครั้งเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงเจ้าของ การขึ้นทะเบียนเพียงเพื่อต้องการให้โบราณวัตถุชิ้นนั้นคงอยู่ในประเทศไทย ทั้งนี้ควรกระทำกับโบราณวัตถุในร้านค้าของเก่าด้วย

๔. สำหรับเอกชนที่พยายามรวบรวมโบราณวัตถุไว้เป็นส่วนของคนนั้น รัฐบาลที่ประเทศไทยยังปกครองด้วยระบอบประชาธิปไตย กรมศิลปากรควรสนับสนุนเพราะรัฐบาลคงไม่มีเงินพอที่จะซื้อโบราณวัตถุที่มีค่าทั้งหมดมาเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ แต่การสนับสนุนนั้นควรเลือกสนับสนุนเฉพาะผู้ที่พยายามรวบรวมโบราณวัตถุ และเปิดพิพิธภัณฑ์ส่วนบุคคลให้ประชาชนเข้าชมได้เท่านั้น

๕. ตามข่าวที่ว่า มีบุคคลบางรายให้เงินแก่ผู้ลักลอบขุดหาโบราณวัตถุ ให้นำโบราณวัตถุมาขายให้ กรมศิลปากรควรคิดแก้ไขโดยขอให้บุคคลนั้น ๆ ให้เงินแก่กรมศิลปากรหรือคณะโบราณคดี หรือมหาวิทยาลัยศิลปากร เพื่อขุดค้นหรือขุดแต่งให้ถูกต้องตามหลักวิชาการ มิฉะนั้นความรู้จะสูญเสีย โบราณวัตถุที่ขุดค้นขึ้นมาได้ถ้ามีหลายชิ้นน่าจะแบ่งให้แก่ผู้ให้เงิน สำหรับขุดค้นหรือขุดแต่งบ้าง โดยเฉพาะผู้ที่รวบรวมโบราณวัตถุจะจัดตั้งเป็นพิพิธภัณฑ์ส่วนบุคคลเปิดให้ประชาชนเข้าชมอยู่แล้ว

๖. ควรแก้ไขกฎหมายสำหรับผู้ที่ลักลอบขุดค้นโบราณสถาน ขุดหาโบราณวัตถุออกนอกประเทศด้วย ให้มีโทษรุนแรงยิ่งขึ้นมากกว่าปัจจุบัน แต่ในข้อนี้ควรคำนึงถึง

สิทธิขั้นพื้นฐานของมนุษย์ด้วยแต่ไทยไม่ต้องรุนแรงถึงขั้นประหาร เพราะโบราณวัตถุที่ยึดมาได้ นั้น ส่วนมากก็มีทั้งของจริงและของปลอมปะปนกันอยู่

๘. ประเทศไทยสมควรจัดตั้งกระทรวงวัฒนธรรมและการท่องเที่ยวตามแบบมาเลเซีย เพราะปัจจุบันกิจการด้านวัฒนธรรมมีอยู่มากมาย และมีงานด้านวัฒนธรรมหลายประเภทที่กระจัดกระจายกันอยู่ เช่น สำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติ สำนักงานเอกลักษณ์ของชาติ ซึ่งน่าจะมารวมอยู่แห่งเดียวกันเพื่อประหยัดงบประมาณและจะได้ทำงานไม่ซ้ำซ้อนกัน

๙. ข้อเสนอที่ว่าบุคคลใดที่มีโบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุ อายุตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาขึ้นไปจะต้องมาขึ้นทะเบียนไว้กับกรมศิลปากร ภายในกำหนดเวลาระยะเวลาหนึ่ง ถ้าไม่มาขึ้นทะเบียนภายในเวลาที่กำหนด หากทางราชการตรวจพบให้อำนาจยึดคืนมาเป็นของรัฐได้ และถ้าสืบว่าลักขโมยมาจากโบราณสถานจะได้รับโทษสถานหนักขึ้น เป็นข้อเสนอที่ไม่เหมาะสม ชาวไทยส่วนใหญ่ย่อมมีพระพุทธรูปไว้ในครอบครองเพื่อการบูชา ห้ามผู้มีพระพุทธรูปอายุเก่ากว่าสมัยอยุธยาขึ้นไปจะต้องไปขึ้นทะเบียนไว้ทุกองค์กับกรมศิลปากรจะเกิดโกลาหลมาก

๑๐. เมื่อโบราณวัตถุถูกลักขโมยไปจากโบราณสถานหรือพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร นอกจากจะแจ้งความกับตำรวจ และรายงานต่อผู้บังคับบัญชาแล้ว สมควรให้ข่าวแก่สื่อมวลชนทันที และถ้ามีรูปภาพก็สมควรให้ไปด้วย เพราะประชาชนชาวไทยในปัจจุบันมีความกระตือรือร้นมากเกี่ยวกับการรักษาโบราณวัตถุสถาน ไว้ในประเทศไทย ทั้งนี้สืบเนื่องจากทห้หลังนารายณ์บรมมสินธุ์ ซึ่งในปัจจุบันอยู่ที่สถาบันศิลปะชิคาโก (ปัจจุบันได้กลับคืนมาแล้ว) ดังจะเห็นได้จากทห้หลังที่ถูกลักขโมยไปจากปราสาทเขาน้อย อำเภอรัญประเทศ จังหวัดปราจีนบุรี ได้คืนมาหลังจากถูกลักขโมยไปในเวลาไม่ช้า เพราะข่าวที่สื่อมวลชนประเภทต่าง ๆ ช่วยกันเสนอออกไปนั่นเอง

จากข้อเสนอแนะดังกล่าวบางส่วนกรมศิลปากรได้กำลังดำเนินการอยู่และในหลายส่วนก็เป็นข้อคิดที่น่าจะพิจารณาดำเนินการต่อไป และโดยเฉพาะในแง่กฎหมายและการประชาสัมพันธ์ ได้มีข้อคิดสำหรับการปรับปรุงแก้ไขให้เหมาะสมกับยุคสมัย รวมทั้งได้ช่วยเสริมความเข้าใจในเรื่องการขึ้นทะเบียนโบราณสถาน โบราณวัตถุ

ศิลปวัตถุ ไว้อย่างค่อนข้างชัดเจนและหวังเป็นอย่างยิ่งว่าบทความเรื่องนี้คงจะได้มีส่วน
ทำให้ท่านผู้อ่านเข้าใจในเรื่องการขึ้นทะเบียนโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ
ที่กรมศิลปากรเป็นผู้ดำเนินการรับผิดชอบอยู่ขึ้นมาบ้างไม่มากก็น้อย

อติศักดิ์ เชื้อรัตน์. ๘๘ ปีของการรักษาศิลปวัฒนธรรม. กรมศิลปากร, ๒๕๓๒.

หน้า ๒๔-๓๑.

